

UNA EMPRESA CORSÀRIA DE PRINCIPI A FI: EL VIATGE DE LA NAU SANTA CLARA I EL PLET PEL SEU BOTÍ (1660-1672)

Victòria Bauçà Nicolau

Universitat de les Illes Balears

Resum: El 1660 la nau Santa Clara emprengué un viatge en cors amb l'Esquadra de Mallorca, armada pels principals personatges del Regne. La captura de dues naus angleses i el posterior repartiment del botí desembocaren en un plet que durà deu anys i que va tenir com a protagonista a una viuda. Aquest cas permet comprovar la magnitud del corsarisme en l'àmbit polític, econòmic, institucional i social.

Paraules clau: corsarisme, mercader, armador, botí, viuda, Mallorca.

Abstract: In 1660 the ship Santa Clara undertook a privateering trip with the Squadron of Mallorca, armed by the most important people of the Kingdom. The capture of two english ships and the subsequent distribution of the loot ended in a lawsuit that last for ten years and the main character was a widow. This case allows you to check the importance of privateering in a political, economic, institutional and social level.

Keywords: privateering, merchant, shipowner, loot, widow, Mallorca.

Rebut el 5 de juny. Acceptat el 15 d'octubre de 2020.

Aquest article forma part del projecte PRD201817 titulat "Conflicte i identitat en el Regne de Mallorca (segles XIV-XVIII) i finançat per la Direcció General de Política Universitària i Recerca de la Conselleria d'Educació, Universitat i Recerca del Govern de les Illes Balears amb fons procedents de l'impost d'estades turístiques.

Abreviatures: BSAL = *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, MRAMEGH = *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, ACA = Arxiu de la Corona d'Aragó, C.d'Arg. = Consell d'Aragó, L. = lligall, ARM = Arxiu del Regne de Mallorca, NOT = notaris, AHN = Archivo Histórico Nacional, exp. = expedient, AA = Audiència, ECR = Escrivania de Cartes Reials.

Introducció

Si bé el corsarisme mallorquí és un dels temes més àmpliament estudiats per diferents autors i en diferents èpoques, encara es poden fer noves aportacions a partir de l'anàlisi d'empreses particulars. L'activitat dels corsaris mallorquins pràcticament es podria qualificar de frenètica entre 1652 i 1698. Per això, la diversitat de casuístiques que ofereix la informació dels documents sobre cada una de les empreses que van emprendre és d'una gran riquesa.

L'anàlisi d'un cas particular no s'ha de centrar solament en la descripció, en aquesta ocasió d'una empresa corsària i la seva desfeta, sinó que ha d'anar més enllà per tal de veure les implicacions que va tenir en diferents nivells. Si es té en compte la petjada del corsarisme en la societat mallorquina –que arriba fins al dia d'avui– és inevitable pensar que qualsevol empresa va tenir repercussions en diversos àmbits.

L'estudi exposat a continuació pretén mostrar una societat corsària de principi a fi, és a dir, des de la seva constitució fins a la seva desfeta. L'evolució de l'empresa presentada deixa entreveure les implicacions polítiques, socials, econòmiques i institucionals que va arribar a tenir el corsarisme en la societat mallorquina de la segona meitat del segle XVII. Per tant, aquest estudi tracta de confirmar i corroborar allò que ja se sap: el corsarisme com a activitat econòmica central, però també veure i comprovar fins a quin punt la societat estava imbuïda en aquesta activitat. Cal tenir present que fins aleshores la gent mallorquina havia estat, principalment, víctima de l'activitat corsària, sobretot musulmana, al llarg del segle XVI.¹

Si es tenen en compte les fonts, aquest cas és interessant perquè és un dels plets que es recullen a l'Archivo Histórico Nacional.² La Reial Audiència de Mallorca, com les altres que formaven part de la Corona d'Aragó, remetien les apel·lacions de les seves sentències al Consell Suprem d'Aragó, quan excedien les tres mil lliures mallorquines.³ A partir de 1598 aquesta institució havia d'enviar als arxius locals de Catalunya, Mallorca i València els processos acabats i els que havien rebut sentència feia deu anys. Aquesta acció, però, es va incomplir en nombroses ocasions, sobretot en temps de Felip IV, tal com afirma Miguel G. Garí.⁴ Per aquest motiu són nombrosos els plets que es conserven en aquest arxiu, com el que aquí es presenta.

El plet en qüestió s'ubica en la temàtica corsària que, juntament amb el comerç i els naufragis, representa un 8% del total de casos sobre Mallorca a l'AHN.⁵ La informació extreta de la documentació localitzada a Madrid s'ha complementat amb l'obtinguda a l'Arxiu del Regne de Mallorca, majoritàriament a la secció d'Audiència i Notaris.

1 SEGUÍ BELTRAN, A.: "El corso en Baleares en el siglo XVI", *Drassana*, 23, 2015, p. 114-117.

2 GARÍ PELLICER, M.G.: "Pleitos del reino de Mallorca e islas adyacentes ante el Consejo Supremo de Aragón conservados en el Archivo Histórico Nacional (siglos XVI-XVIII)", *Tiempos modernos*, 38, 2019.

3 JUAN VIDAL, J.: "La instauració de la Reial Audiència al Regne de Mallorca", *Pedralbes, revista d'història moderna*, 14, 1994, p. 75. PLANAS ROSSELLÓ, A.: *La Real Audiencia de Mallorca en la época de los Austrias*, Barcelona, 2010, p. 35.

4 GARÍ PELLICER, M.G.: "Pleitos del reino...", p. 85.

5 GARÍ PELLICER, M.G.: "Pleitos del reino...", p. 89.

D'aquesta manera, s'ha pogut construir el recorregut de l'empresa corsària des del seu principi. Així, es coneix l'armament, el viatge, els seus participants, el repartiment del botí i els problemes que se'n deriven i la liquidació de la societat corsària.

Un dels punts clau de l'estudi que es presenta són els seus protagonistes, la majoria ben coneguts per al període estudiat, però destaca la intervenció d'una viuda, Joana Garau. En els plets de Mallorca de l'AHN que tracten herències i fideicomisos és habitual trobar el protagonisme de les viudes,⁶ però no és així en els casos sobre corsarisme i deutes. Aquesta particularitat pot ser un indicador d'allò que s'ha comentat anteriorment: la diversa implicació social en el corsarisme.

El corsarisme i els seus participants

El període entre 1580 i 1680 va ser definit per Michel Fontenay com el segle corsari per excel·lència a la Mediterrània per la seva originalitat i activitat constant. Aquest corsarisme tenia el seu origen en la lluita contra l'islam per part de les potències cristianes i viceversa.⁷ Però també era una estratègia política de les monarquies modernes que utilitzaven els corsaris com un instrument per actuar en contra dels seus enemics, fossin del signe que fossin.⁸

En un context en què el centre comercial deixava de situar-se en el Mediterrani, que va patir una certa perifertització, per a passar a l'Atlàntic, es troba l'auge del cors mallorquí, que es va desenvolupar durant la segona meitat del segle XVII (1652-1698), tal com va determinar Gonçal A. López.⁹

El fet que Mallorca està situada a la Mediterrània occidental va afavorir el creixement del corsarisme en aquesta zona, de manera que el seu paper va ser destacat en els diferents conflictes que va tenir la Monarquia durant el segle XVII contra França, Anglaterra o Holanda, així com en contra dels otomans i nord-africans.¹⁰

La Monarquia Hispànica fomentà el corsarisme i apostà per la guerra econòmica en contra dels seus adversaris, tal com explica i desenvolupa Àngel Alloza.¹¹ Aquesta activitat es presentava com una forma més de guerra per a lluitar en contra dels enemics de la Corona per la qual cosa s'entén que s'incentivés arran de la decadència naval espanyola a la segona meitat del segle XVII i també de l'auge d'altres potències com França i Anglaterra.¹²

6 GARÍ PELLICER, M.G.: "Pleitos del reino...", p. 89.

7 FONTENAY, M.: "Los fenómenos corsarios en la 'periferización' del Mediterráneo en el siglo XVII", *Areas. Revista Internacional de Ciencias Sociales*, 1986, p. 116.

8 FONTENAY, M.: "Los fenómenos corsarios...", p. 117. Aquest autor juntament amb Antonio Tenenti distingeixen entre cors, referit a l'activitat en contra dels musulmans i el corsarisme, contra la resta d'enemics circumstancials.

9 LÓPEZ NADAL, G.A.: *El corsarisme mallorquí a la mediterrània occidental, 1652-1698: un comerç forçat*, Palma, 1986.

10 MARTÍN CORRALES, E.; LÓPEZ NADAL, G.A.: "Entre la iniciativa privada y el escalafón de la Armada: los corsarios de las Baleares", a DEYÁ BAUZÁ, M.J. (dir.): *1716: el final del sistema foral de la monarquía hispánica*, Palma, 2018, p. 311-333.

11 ALLOZA, Á.: *Europa en el mercado español. Mercaderes, represalias y contrabando en el siglo XVII*, Salamanca, 2006, p. 10-12.

12 LÓPEZ NADAL, G.A.; MOREY TOUS, A.: "El corso como servicio a la Corona y oportunidad de negocio para los particulares. La Escuadra de Mallorca (1660-1684)", *Revista de Historia Industrial*, 73, 2018, p. 12.

En comparació amb el cors (contra els infidels), el desenvolupat en contra de les potències europees –especialment Anglaterra i Holanda– tenia un caràcter més intermitent, ja que responia a la conjuntura política, singularment si era en època de pau o de guerra.¹³

A banda de la situació exterior, els conflictes interns de la Monarquia també van ser objecte de l'acció del corsarisme mallorquí, convertint-se en un recurs habitual per actuar a favor dels seus interessos. Un bon exemple és el cas de la Guerra dels Segadors a Catalunya (1640-1652), on les flotes corsàries mallorquines actuaren com a marineria oficial transportant queviures i soldats d'infanteria i artilleria, o la revolta de Messina (1674-1678), on els corsaris de l'Esquadra de Mallorca juntament amb d'altres de la Monarquia van dirigir-se a Sicília, comandades per Pere Flexas, per desenvolupar tasques corsàries, com ja havien fet en altres ocasions.¹⁴

La situació de la Monarquia i les seves necessitats militars expliquen la diversitat d'estrats socials mallorquins que participà en el fenomen corsari, considerant la possibilitat d'enriquir-se que ofería. Gonçal A. López descriu com els armadors que s'endinsaven en aquesta activitat procedien d'un ventall molt ampli de sectors socials. La majoria eren dels estaments acomodats així com estrangers o forasters. Així, trobem nobles i mercaders, menestrals i mestres, i fins i tot, a vegades el mateix virrei.¹⁵ Al cap i a la fi, era una activitat mercantil complementària al conjunt de l'economia marítima insular, tal i com afirma el mateix autor juntament amb Eloy Martín.¹⁶

A banda de les possibilitats econòmiques que ofería el corsarisme, s'han de tenir en compte els factors socials que feien d'aquesta activitat un reclam per a determinats grups de població. Juntament amb el comerç, el corsarisme va funcionar com a factor d'atracció de professionals procedents de la península Ibèrica i d'altres espais mediterranis, habitualment concentrats entorn dels aristòcrates mallorquins relacionats amb aquesta activitat.¹⁷

El corsarisme també es considerà mèrit per a l'ascens social, ja que es va assimilar amb el servei militar, esdevenint un mitjà de promoció en l'escala d'honors, tal com s'establí en les esmenes de 1623 a l'ordenança general de Cors de 1621.¹⁸ Podia donar-se de dues maneres: per la gràcia reial, és a dir, el rei atorgava mostres de reconeixement per haver

13 LÓPEZ NADAL, G. A.: *El corsarisme mallorquí...*, p. 312

14 LÓPEZ NADAL, G. A.: "Corsarios frente a rebeldes. Mallorca y las revueltas en España en el siglo XVII", a THOMAS, W.; GROOF, B. (ed.): *Rebelión y resistencia en el mundo hispánico del siglo XVII*, 1992, p. 270-300.; "Mallorca i la rebel·lió de Messina (1674-1678): els contractes per a la intervenció illenca", *Honderos. Cuadernos de historia militar*, 1, 1991, p. 146-167; "Els corsaris mallorquins i la Guerra dels Segadors", *L'Avenç*, 23, 1980, p. 46-51; "La participació del cors mallorquí en la desfeta de la Revolta de Catalunya: 1638-1655", *BSAL*, 36, 1978, p. 246-272. CIRERA PRIM, J.: "Escuadra de Mallorca en corso en el siglo XVII. Expediciones de Pedro Flexas y otros capitanes en el bloqueo de Mesina", *BSAL*, 18, 1942, p. 353-388.

15 LÓPEZ NADAL, G. A.: *El corsarisme mallorquí...*, p. 11-37. MONTANER ALONSO, P. De; LE-SENNE, A.: "Nobleza, comercio y corso en la Mallorca moderna: los 'negocios per mar' de los Sureda", *Mayurqa: revista del Departament de ciències històriques i teoria de les arts*, 79-1, 1979, p. 233-243.

16 LÓPEZ NADAL, G. A.: *El corsarisme mallorquí...*, p. 313 i MARTÍN CORRALES, E.; LÓPEZ NADAL, G. A.: "Entre la iniciativa...", p. 312-313.

17 PLANAS, N.: "Navegar con rumbo. Actividad corsaria y sociedades insulares en un Mediterráneo 'conectado' (s.XVII)", *MRAMEGH*, 21, 2011, p. 95.

18 Ordenança General de Cors de 24 de desembre de 1621. Reials despatxos del 27 d'agost de 1623 i del 12 de setembre de 1624. LÓPEZ NADAL, G. A.: *El corsarisme mallorquí...*, p.485-489 (ACA, C. d'Arg. L. 1008).

participat en una acció on s'havia posat en perill la vida o la hisenda; o per reconeixement de la societat en la qual vivia l'individu en qüestió, ja que la comunitat disposava de les eines d'integració per a generar la mobilitat social, com explica Natividad Planas.¹⁹

En la comunitat mallorquina, la integració de forasters o estrangers es donava amb el matrimoni amb un o una regnicola, o bé per la permanència al Regne durant deu anys. Si l'individu nouvingut es dedicava al corsarisme, tots aquests requisits no eren necessaris perquè fos acceptat dins el sí de la comunitat.²⁰

La majoria d'agents corsaris procedien dels sectors privilegiats i s'agruparen en l'Esquadra de Mallorca, una companyia corsària, sorgida en l'època que tradicionalment la historiografia ha qualificat de decadència de la Monarquia Hispànica,²¹ amb el propòsit de servir i ajudar a la marina reial.²² Però els armadors privats i capitans de l'illa que la formaven van veure en les operacions corsàries una oportunitat de negoci.²³

Els principals armadors de l'Esquadra pertanyien al braç noble, els quals tenien prohibit *de iure* l'exercici del comerç, amb l'excepció dels ciutadans militars. Així i tot, *de facto*, aquesta participació es donava de manera activa i coneguda.²⁴ Malgrat els armadors podien variar entre una expedició i una altra, pràcticament sempre, eren els mateixos. Alguns d'aquests importants armadors es van veure implicats en el plet que es presenta a continuació.

Alguns d'aquests armadors formaven part de l'alta aristocràcia mallorquina, com Ramon Despuig, Comte de Montenegro,²⁵ i Joan Miquel Sureda, qui poc abans de 1685 era el segon propietari terratinent de l'illa en valor cadastral.²⁶ Tant un com l'altre compaginaven el comerç regular i l'armament corsari, així com es van endinsar en el negoci assegurador. De fet, ambdós formaven part de l'anomenada "caixa del señor Conde de Montenegro y compañía".²⁷

S'ha de tenir en compte que la presència dels diferents comtes de Montenegro en el comerç va ser constant entre 1657 i 1718. A més, Ramon Despuig va constituir una companyia comercial i una altra d'asseguradora que portava el seu nom perquè era un dels socis que

19 PLANAS, N.: "Navegar con rumbo...", p. 95.

20 LÓPEZ NADAL, G.A.: *El corsarisme mallorquí...*, p. 96-97.

21 La decadència de la Monarquia Hispànica és un concepte que en els darrers anys es troba en revisió historiogràfica. Un dels factors que qüestionen aquesta idea és la resistència que va mostrar en els darrers anys de la dinastia Habsburg, especialment durant el regnat de Carles II. SAAVEDRA, M.C.: *La decadència de la monarquia hispànica en el siglo XVII. Viejas imágenes y nuevas aportaciones*, Madrid, 2016.

22 S'havia donat la independència de les Províncies Unides d'Holanda (1650), la de Portugal (1652) i la cessió a França del Rosselló i la Cerdanya arran de la pau dels Pirineus de 1659. Per a més informació sobre l'Esquadra de Mallorca consultar LÓPEZ NADAL, G.A.; MOREY TOUS, A.: "El corso como...".

23 LÓPEZ NADAL, G.A.; MOREY TOUS, A.: "El corso como...", p. 11 i 12.

24 MONTANER ALONSO, P. De; LE-SENNE, A.: "Nobleza, comercio y...", p. 234.

25 BIBILONI AMENGUAL, A.: *El comerç exterior a Mallorca. Homes, mercats i productes d'intercanvi (1650-1720)*, Palma, 1995, p. 331. PONS PONS, J.: *Companyies i mercat assegurador a Mallorca (1650-1715)*, Palma, 1996, p. 207-208. MONTANER ALONSO, P. De; LE-SENNE, A.: "Nobleza, comercio y...", p. 235-236.

26 MONTANER ALONSO, P. de: "Relaciones entre la nobleza comerciante mallorquina y los chuetas en visperas de la Guerra de Sucesión", *BSAL*, 40, 1984, p. 257-258.

27 ARM, NOT, S-987, f. 60v-63r.

aportà major capital i perquè va poder fer ús del major prestigi social que li conferia el seu títol nobiliari. En ambdues companyies, Joan Miquel Sureda hi era present.²⁸

En aquests mateixos negocis (comerç, corsarisme i assegurances) destaca la intervenció més gran dels ciutadans militars, molts dels quals d'origen mercantil, a més dels mateixos mercaders. De fet, en alguna documentació segueixen designats com "mercaders", com és el cas d'Antoni Morrellas, Joan Baptista Suñer i Martín de Landívar.

Aquests mercaders havien destacat especialment, com és l'exemple d'Antoni Morrellas, qui havia ascendit socialment el 1652, arribant a ser el 1657 el segon mercader més actiu del Regne.²⁹ Joan Baptista Suñer, va ser un dels principals carregadors entre 1661 i 1677, ja que, a més, alternava comerç regular i armament corsari i era membre de la companyia asseguradora del Comte de Montenegro.³⁰

Martín de Landívar procedia de Navarra i va establir-se el 1636 a Mallorca. Dos anys després va viure a la casa de Joan Mir,³¹ un dels principals mercaders de l'illa, pel qual feia d'administrador. Ràpidament es convertí en un important mercader i va diversificar els seus ingressos invertint el seu capital en diferents negocis tant d'importació com d'exportació (arribant a ser dels principals carregadors d'oli), la concessió de préstecs a importants famílies aristocràtiques i altres membres de la societat i la inversió en corsarisme. Al 1661 va aconseguir convertir-se en ciutadà militar i al 1668 va esdevenir familiar del Sant Ofici.³²

Jaume Canals participà en pràcticament tots els armaments de l'Esquadra de Mallorca, des dels seus inicis fins a la seva mort.³³ Al contrari que la resta no era noble ni ciutadà militar, sinó que havia estat nomenat capità del Castell i fort de Bellver per part del rei i és exemple de la importància dels negocis marítims per a la promoció social. El seu paper com a capità corsari va convertir-lo en prohoms de Ciutat, arribant a ser conseller del Col·legi de la Mercaderia.³⁴ També va participar en el comerç regular i en la companyia asseguradora del Comte de Montenegro.³⁵ Un altre capità implicat en el cas present, encara que no com a armador de l'Esquadra, va ser Llorenç Servera. Aquest era conegut dins el món del corsarisme per l'èxit en el desenvolupament de diferents operacions corsàries al llarg de la dècada dels cinquanta.

Tots aquests personatges, juntament amb altres prohoms de Ciutat, van constituir una elit mercantil que controlà la major part dels intercanvis comercials i l'activitat corsària,

28 Per a més informació sobre els Sureda, MONTANER ALONSO, P. De; LE-SENNE, A.: "Nobleza, comercio y..." i MONTANER ALONSO, P. de: "Relaciones entre la...".

29 BIBILONI AMENGUAL, A.: *El comerç exterior...*, p. 330.

30 BIBILONI AMENGUAL, A.: *El comerç exterior...*, p. 317 i PONS PONS, J.: *Companyies i mercat...*, p. 61-62, 140-141, 207.

31 De fet, Onofre Vaquer qualifica Joan Mir com el mercader més important de la primera meitat del segle XVII. VAQUER BENNASSER, O.: *El comerç marítim de Mallorca a la primera meitat del segle XVII*, Palma, 2017, p. 126-127.

32 Per a més informació sobre Martín de Landívar consultar: JUAN VIDAL, J.: "Navarros en Mallorca en los siglos XVII y XVIII", a TORRES SÁNCHEZ, R. (coord.): *Studium, magisterium et amicitia: homenaje al profesor Agustín González Enciso*, Pamplona, 2018, p. 257-263.

33 Per a més informació sobre Jaume Canals consultar LÓPEZ NADAL, G.A.: "El capità Jaume Canals i els negocis per mar", *BSAL*, 65, 2009, p. 141-154.

34 LÓPEZ NADAL, G.A.: "El capità Jaume...", p. 147

35 PONS PONS, J.: *Companyies i mercat...*, p. 141, 207.

mantenint-se una hegemonia dels mateixos llinatges en la segona meitat del segle XVII. Es tractava d'un grup reduït de nobles que es relacionava amb els grans mercaders, duent a terme una activitat constant en el port de Ciutat.³⁶ Per això, s'han presentat exemples de nobles-comerciants i comerciants/mercaders ennoblits i, fins i tot, menestrals-comerciants, com va ser el cas de Joan Garau.

Joan Garau era mestre forner; va ser membre de la Junta del morbo i va ocupar el càrrec de clavari del seu ofici. A més, va ser conseller del Gran i General Consell i sequier. Entre 1652 i 1662, juntament amb altres fornors, havia aconseguit fer fortuna gràcies a la venda de bescuit a les galeres reials, corsàries i de mercaders. Aquests doblers els va utilitzar per a invertir en corsarisme, comprar algunes propietats i fer préstecs, fins i tot a membres del seu gremi.³⁷ A més, apareix com a partioner de la nau Santa Clara, clau en el cas presentat, que, en ocasions, era armada per a emprendre expedicions corsàries.

De manera que no només eren els nobles els que diversificaven les seves activitats econòmiques per a aconseguir més ingressos. Tant ciutadans, no especialitzats en cap activitat econòmica, com capitans, mercaders i menestrals van tenir una participació activa en el corsarisme. Dins del seu programa d'activitat comercial, la part presa del botí podia ser venuda i el producte d'aquesta venda era repartit entre els diferents socis segons la seva implicació, per la qual cosa es tractava d'un negoci molt beneficiós.³⁸

A més a més, el corsarisme tenia impacte en altres negocis, ja que el mateix mercat assegurador mallorquí es beneficià de l'activitat depredadora dels corsaris mallorquins. De fet, es va crear una tipologia especial d'assegurança dedicada a la cobertura de les expedicions corsàries que no depenia del temps ni de la distància del viatge, com passava en la resta d'assegurances. Aquest tipus de contracte garantia l'objecte assegurat (normalment el buc, els arreus i l'armament) durant l'expedició.³⁹ D'aquesta manera es pot constatar que un negoci retroalimentava l'altre i molts dels participants d'un, com s'ha vist, també eren presents a l'altre.

El viatge de la nau Santa Clara amb l'Esquadra de Mallorca

Com s'ha vist, el corsarisme tenia un important pes econòmic i polític. Aquesta activitat, doncs, havia d'organitzar-se i mantenir una estructura que permetés la participació de tots els interessats per tal d'aconseguir que el negoci fos rendible. En el tombant de la dècada dels cinquanta cap als seixanta es troben les primeres expedicions de l'Esquadra de Mallorca, entre elles el viatge aquí presentat.

L'Esquadra de Mallorca estava formada habitualment per dues naus (que anaven canviant) que ocupaven el paper de "la capitana" i "l'almiranta". De vegades i de manera conjuntural, s'armaven altres naus perquè formessin part de l'Esquadra en una expedició corsària

36 BIBILONI AMENGUAL, A.: *El comerç exterior...*, p. 316, 329-331.

37 GARÍ PELLICER, M.G.: *El abastecimiento de pan en la Ciutat de Mallorca en los siglos XVI y XVII*, tesi doctoral, 2017.

38 MONTANER ALONSO, P. De; LE-SENNE, A.: "Nobleza, comercio y...", p. 240-241.

39 PONS PONS, J.: *Companyies i mercat...*, p. 47, 72-74, 113-114, 207.

concreta.⁴⁰ Així mateix, algunes naus estrangeres capturades pels mateixos corsaris mallorquins eren venudes per a dedicar-se a aquesta mateixa activitat en temps de guerra.⁴¹

Malgrat que els viatges eren comandats per les dues naus principals (la “capitana” i “l’almiranta”), se centra l’atenció sobre la nau Santa Clara. El seu armament respon a la primera casuística: havia estat armada de manera conjuntural. No obstant això, el viatge que emprengué la Santa Clara amb l’Esquadra de Mallorca no és el que més interessa, sinó més aviat les seves conseqüències.

La nau Santa Clara era propietat de cinc homes: Joan Gibert i Francesc Cañellas, mercaders, Joan Garau, forner, Antoni Garbí⁴² i Josep Mateu, notari. S’ha de tenir en compte que les embarcacions eren dividides en parts, usualment, tant en la construcció com en la compra. Aquesta partició de la propietat de la nau també permetia repartir el risc, així com participar en diferents i més nombroses operacions mercantils.⁴³

Com es dedueix per alguns documents, la nau Santa Clara ja havia estat armada en altres ocasions.⁴⁴ El 7 d’octubre de 1659 estava novament armada per a emprendre un viatge en cors. Els seus armadors havien estat Joan Garau i Llorenç Servera, capità mallorquí, de manera majoritària, encara que apareixen com a armadors altres noms que no tenen tanta rellevància dins el cas.⁴⁵ La quantitat aportada no havia estat la mateixa per part dels diferents armadors. Llorenç Servera havia invertit 7086 lliures, 17 sous, 4 diners; per altra banda, Joan Garau aportà 6151 lliures, 6 sous i 8 diners.

Un cop armada, els propietaris de la nau Santa Clara decidiren elegir un capità per a governar la seva embarcació: l’escollit va ser Gaspar Cassani, qui es comprometé a remetre a Mallorca les preses que fes en el viatge i enviar-les al botiner o botiners elegits per a administrar el botí. En cas de no complir aquests pactes no cobraria el pilotatge i perdria la resta dels seus drets com a capità.⁴⁶

El mateix dia s’elegí a Llorenç Servera per ser el botiner de la nau Santa Clara, ja que també n’havia estat un dels armadors. Així i tot s’establí que havia de desenvolupar aquest paper juntament amb l’assistència de Joan Garau, Joan Gibert i altres, com Miquel Joan Fuster, donzell.⁴⁷

40 PONS PONS, J.: *Companyies i mercat...*, p. 60.

41 PONS PONS, J.: *Companyies i mercat...*, p. 60. Un exemple és la venda de la nau francesa Madame de Agner, que havia estat capturada per les naus el Gran Alexandre, la Santa Clara i la Sant Francesc Bonaventura. Els capitans d’aquestes naus, Llorenç Servera, Reynaldo Mamifio i el patró Joan Baptista Delpin la van vendre al capità Francesc Torres, àlies Valento, per 4500 peces de huit. Joan Garau, botiner de la Santa Clara, Antoni Garbí, de la Sant Francesc van ser els encarregats de fer les parts dels doblers de la venda per a repartir entre els tres capitans. ARM, NOT, M-1564, f. 18r-21v.

42 La documentació no esmenta quin era el seu ofici, només que era propietari de la nau. Apareix com a botiner de la nau Sant Francesc en un document anterior. ARM, NOT, M-1564, f. 18r-21v.

43 PONS PONS, J.: *Companyies i mercat...*, p. 68

44 ARM, NOT, B-681, f. 235v-236v.

45 AHN, Consejos, L. 36979, exp. 12, plec 1, f. 140r-142v.

46 ARM, NOT, M-1564, f. 82r-84r.

47 ARM, NOT, M-1564, f. 82r-84r i ARM, NOT, B-686, f. 48v-53v.

Nom	Ofici	Càrrec	Aportació per a l'armament
Joan Garau	Mestre forner	Partioner, armador i botiner	6151 lliures, 6 sous i 8 diners
Llorenç Servera	Capità	Armador i botiner	7086 lliures, 17 sous, 4 diners
Joan Gibert	Mercader	Partioner i armador minoritari	
Gaspar Cassani	Capità	Patró	

Taula 1 Participants en la nau Santa Clara

Resulta interessant qüestionar-se el motiu per què Llorenç Servera no va ser el capità de la nau Santa Clara. Servera era un capità reconegut i amb diverses actuacions a les seves espalles, algunes dedicades al corsarisme durant el període d'auge d'aquesta activitat a l'illa.⁴⁸ Tal vegada, l'elecció de Cassani en lloc de Servera responia a la incompatibilitat del seu paper d'armador i de capità, ja que els interessos convergien en una mateixa persona.

Així les coses, l'Esquadra de Mallorca, armada pel Comte de Montenegro, el capità Jaume Canals, Antoni Morrellas i Joan Baptista Sunyer, quedà composta per la nau Sant Antoni com la "capitana" comandada pel capità Benet Barceló, "l'almiranta" Àguila Doble capitanejada per Antoni Binimelis, la Santa Clara dirigida per Gaspar Cassani i la nau Àguila Rossa. Aquestes embarcacions es van dirigir cap a Ponent en el mes de març de 1660.

Sabem que el viatge es va produir en aquesta data perquè en els dies 11 i 23 de març Llorenç Servera acceptà el seu nomenament i es confirmà l'acord del 7 d'octubre de 1659 pel qual ell exerciria de botiner del capturat per la nau Santa Clara, que havia de ser assegurat i enviat a Mallorca. El fet de dir "el viatge de cors que actualment se fa contra els enemics de la Real Corona" fa pensar que estava tenint lloc en aquella mateixa data i en la zona esmentada, ja que cita alguns dels llocs cap on es dirigia el viatge: "Màlaga, Gibraltar, Cartagena, Cadis i altres llocs".⁴⁹

Aquestes informacions coincideixen amb la cronologia d'activitat de l'Esquadra de Mallorca marcada per Gonçal A. López i Antònia Morey.⁵⁰ No es coneix la data exacta de la creació del conjunt de fragates corsàries però el seu període d'activitat s'inicia a partir de 1660, cosa que permet deduir que el viatge aquí presentat degué ser dels primers que va emprendre l'Esquadra.

Si tenim en compte les dates, es pot comprovar com els mateixos armadors de l'Esquadra van emprendre diverses expedicions corsàries entre 1659 i 1660, fet que corrobora la frenètica activitat corsària mallorquina a principis de la segona meitat del segle XVII.⁵¹ A la vegada pot complementar l'argument donat per López i Morey sobre la relativa pausa del

48 LÓPEZ NADAL, G.A.: *El corsarisme mallorquí...*, p. 337-444.

49 ARM, NOT, B-686, f. 48v-53v.

50 LÓPEZ NADAL, G. A.; MOREY TOUS, A.: "El corso como...", p.13.

51 El setembre de 1659 s'armen la nau Sant Antoni i la Àguila Doble per a emprendre un nou viatge en cors, en el qual Martín de Landívar exerceix de botiner. Segueix el viatge emprès amb la Santa Clara i l'Àguila Rossa el març de 1660 i el 24 d'abril de 1660 tornen a iniciar un viatge en cors la capitana i l'almiranta (Sant Antoni i Àguila Doble, respectivament). ARM, NOT, B-681, f. 244v-250v, 457v-459r i ARM, NOT, B-686, f. 79r-81v.

corsarisme després de la Pau dels Pirineus de 1659. No debades, els autors refereixen que aquesta paralització va afectar sobretot a la captura de naus franceses i que ràpidament es tornaria a reiniciar el conflicte i l'activitat corsària.⁵² Tenint en compte la documentació es pot establir que el corsarisme mallorquí no va estar pràcticament aturat entre la pau de 1659 i la represa del conflicte, si no es tenen en compte les naus franceses.

En el viatge en cors de l'Esquadra de Mallorca, on participà la Santa Clara, es van capturar dues naus angleses. Anglaterra i Holanda, a la segona meitat del segle XVII, havien aconseguit forjar-se com les dues grans potències atlàntiques i, a la vegada, eren el principal mercat on anava a parar l'oli mallorquí.⁵³

Aquesta presa pot semblar contradictòria perquè suposava atacar a un estat comprador del principal producte d'importació de Mallorca. Però s'ha de tenir en compte que en aquests moments s'estava disputant la guerra anglo-espanyola (1655-1660), causada per la rivalitat comercial entre Anglaterra i la Monarquia Hispànica a les Índies occidentals.⁵⁴ Cal tenir present que les relacions amb aquest Estat van ser molt fràgils durant el segle XVII, tant per l'auge d'Anglaterra com a potència europea en detriment de la Monarquia Hispànica, com per la voluntat d'ambdós Estats de controlar el mercat americà. D'aquí que es succeïssin períodes de pau i de guerra durant tota la centúria.

Les naus de l'Esquadra de Mallorca tornaren a l'illa. El següent pas era el repartiment del botí, aspecte molt manco estudiat i peça clau del cas presentat. S'ha de tenir present que moltes de les captures realitzades pels corsaris mallorquins procedien de Barberia,⁵⁵ les quals eren considerades sempre preses justes i se les eximia de ser sotmeses a judicis de preses. Per aquest motiu no es té documentació que faci referència al repartiment que es podia fer dels botins.

El botí resultava la peça central del corsarisme en l'àmbit econòmic, a banda de l'atac polític que havia suposat la captura d'una nau a l'enemic. El corsarisme s'havia convertit en una activitat legítima per a sobreviure i el repartiment del botí entre els participants era l'esperat sou i/o la recuperació –sovint, amb beneficis– de la inversió feta anteriorment.

Malgrat que Llorenç Servera havia estat elegit botiner de la Santa Clara, els armadors de l'Esquadra de Mallorca van decidir nomenar administrador del capturat en aquest viatge en cors a Martín de Landívar.⁵⁶ El mercader s'havia d'encarregar de portar a vendre les mercaderies capturades per tal d'obtenir el màxim benefici possible. L'elecció de Landívar segurament obeïa al fet que era un mercader experimentat que coneixia bé els mercats europeus i segurament tenia contactes en ports redistribuidors, com Alacant (on havia viscut) i Màlaga. Per tant, semblava que era la persona adient per aquesta tasca i tots els implicats hi van estar d'acord.

52 LÓPEZ NADAL, G.A.; MOREY TOUS, A.: "El corso como...", p. 13

53 BIBILONI AMENGUAL, A.: *El comerç exterior...*, p. 305.

54 CWIK, C.: "Capítulo VI. Primeras relaciones inglesas con la costa de Nueva Granada", a PAREJO RODRÍGUEZ, A. de J.; VILORIA DE LA HOZ, J. (comp.): *Conexiones Caribe. Relaciones económicas, empresariales, políticas, sociales y culturales del Gran Caribe*, I, Bogotá, 2018, p. 149.

55 COLOMAR FERRER, S.: *Una frontera oblidada. Atacs i desembarcaments de corsaris nord-africans a Catalunya, València i Balears, 1571-1650*, tesi doctoral, 2016.

56 AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 1, f. 34v-37r.

Les dues naus angleses havien permès obtenir un botí que ascendia a 126.819 peces de vuit, que equivaldrien a 143.305,47 lliures mallorquines. D'aquest total es van descomptar les despeses: el pilotatge dels capitans, les derivades d'escriptures i sentències, el dipòsit de les mercaderies deixades a Màlaga i altres. Així, quedava un total de 88.880 peces de vuit (100.434,4 lliures mallorquines).⁵⁷

A diferència del mètode tradicional de repartiment, el terç biscaí,⁵⁸ es va dividir el botí en deu parts i mitja en correspondència al rang de les naus dins de l'estructura de l'Esquadra.⁵⁹ El repartiment del botí va ser pactat entre el Comte de Montenegro i l'Ardiaca Llorenç Carreras sobre el negoci de Landívar i els armadors de les quatre fragates de Mallorca.⁶⁰

El repartiment va quedar de la següent manera:⁶¹

Naus (ordenades per rang)	Parts del botí	Quantitat en peces de vuit	Quantitat en lliures mallorquines
"Capitana" Sant Antoni	Tres parts i mitja	29.627	33.478,51
"Almiranta" Àguila Doble	Tres parts	25.394	28.695,22
Santa Clara	Dues parts	16.929	19.129,77
Àguila Rossa	Dues parts	16.929	19.129,77

Taula 2 Repartiment del botí

Les mercaderies que es van poder vendre van ser: bales de "senet",⁶² llana de camell i cordovans. La destinació d'aquests productes van ser llocs com Amsterdam, Marsella i València, i van obtenir 458 peces de vuit (517,54 lliures mallorquines). Algunes de les "robes" van quedar sense vendre i van originar despeses derivades de despatxos, assegurances i reparacions que es van haver de descomptar.⁶³ Durant el transcurs del plet –que es veurà a continuació– i davant les contínues peticions dels armadors per a cobrar-les, es van enviar a Mallorca.

L'administració de tot aquest botí va córrer a mans de Martín de Landívar, qui havia enviat les mercaderies en els ports anteriorment esmentats.⁶⁴ Un dels llocs elegits pel mercader

⁵⁷ La conversió és d'elaboració pròpia tenint en compte que una peça de vuit equival a 1,13 lliures mallorquines. Dada extreta de BIBILONI AMENGUAL, A.: *El comerç exterior...*, p. 17.

⁵⁸ COLOMAR FERRER, S.: *Una frontera oblidada...*, p. 138. LÓPEZ NADAL, G.A.: *El corsarisme mallorquí...*, p. 12.

⁵⁹ Curiosament en altres viatges en cors de l'Esquadra sí que es va utilitzar el mètode del terç biscaí, com es pot comprovar en l'acord establert entre el Capità Jaume Canals, Antoni Morrellas i Joan Baptista Suñer amb els capitans Benet Barceló i Antoni Binimelis al 1659. ARM, NOT, B-681, f. 244v-250v.

⁶⁰ AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 1, f. 34v-37r.

⁶¹ AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 1, f. 32v-34v.

⁶² Segons el *Diccionari Català-Valencià-Balear*: "planta lleguminosa del gènere *Cassia*, principalment la *Cassia obovata*, de tronc tortuós, fulles compostes de cinc a set parells de fol·loles, llegum membranós tot inflat i amb crestes; és amargant i té aplicacions medicinals com a purgant i aperitiva". [Recuperat 15/07/2020: <https://dcbv.iec.cat/>]

⁶³ *Robes* és un concepte genèric, utilitzat juntament amb mercaderies i diners, per fer referència al conjunt d'allò capturat. PONS PONS, J.: *Companyies i mercat...*, p. 66.

⁶⁴ Resulta curiós que s'acusí a Landívar de voler equiparar-se als mercaders de Flandes per haver enviat les mercaderies a diferents ports. Així que existien diferents tipus de comerciants: aquells dedicats al mercat interior i

per a portar les “robes” va ser Màlaga. Aquest port andalús era el distribuïdor de productes americans i africans, esdevenia un centre comercial important i pont entre un Atlàntic en creixement i un mar Mediterrani en decadència.⁶⁵ A més a més, el mercader navarrès hi tenia contactes, ja que en les gestions per a vendre i per a retornar les mercaderies que no s’havien venut, va comptar amb el capità Jordi Saura.⁶⁶

El plet Landívar-Garau

Antecedents

Com s’ha dit repetides vegades, la importància del corsarisme residia en les seves possibilitats econòmiques, bé com a forma de supervivència bé com a forma d’enriquiment. Llavors, el repartiment del botí resultava la peça clau per a tots els que havien participat en l’empresa que s’havia dut a terme. Aquí és quan s’inicia un plet de deu anys de durada i que va arribar al màxim òrgan de justícia de la Corona d’Aragó, i convé tenir clar quins van ser els protagonistes.

Nom	Participació
Ardiaca Llorenç Carreras	Acord sobre l’administració del botí
Ramon Despuig, Comte de Montenegro	Armament de l’Esquadra de Mallorca i acord sobre l’administració del botí
Gaspar Cassani	Capità de la nau Santa Clara
Joan Garau	Partioner i botiner de la nau Santa Clara
Joan Gibert	Partioner de la nau Santa Clara
Joana Garau Santandreu	Viuda de Joan Garau
Llorenç Servera	Partioner i botiner de la nau Santa Clara
Martín de Landívar	Administració del negoci i del botí
Pere Salvà, ciutadà militar	Segon marit de Joana Garau que participa en la defensa

Taula 3 Protagonistes i participació

Després de l’administració del botí per part de Landívar, les parts, en què havia quedat dividit el botí, havien de ser repartides pels botiners de cada nau als armadors i participants. Com ja s’ha esmentat, els armadors i els botiners de la nau Santa Clara eren el capità Llorenç Servera i el forner Joan Garau.

El pagament de les dues parts del botí que corresponien a la nau Santa Clara començava a retardar-se per les gestions comercials en els diferents ports (Màlaga, Amsterdam, etc.). Davant aquesta situació els armadors d’aquesta nau van decidir signar un acord pel qual volien recuperar les mercaderies del botí (tant els doblers de les venudes com de les que

els dedicats a l’exterior. AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 1, f. 55r-56v.

⁶⁵ BIBILONI AMENGUAL, A.: *El comerç exterior...*, p. 245.

⁶⁶ AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 1, f. 26v-27r, 31v-32v, 39r-40r, 44v-46v, 74v-75v i 152r-155r.

encara restaven per vendre). Així com per pactar les mútues pretensions sobre la part que els corresponia.

El capità Servera decidí reclamar el pagament de les dues parts de la Santa Clara per a poder repartir-les entre els mariners i participants de la nau. Davant aquesta denúncia i una sentència en contra de la Reial Audiència, Martín de Landívar va acordar amb el Comte de Montenegro i l'Ardiaca Carreras que donaria les ordres necessàries per a retornar les mercaderies que encara no s'havien venut en aquests ports juntament amb els doblers recaptats dels productes venuts.⁶⁷ D'aquesta manera s'iniciava el procés per a pagar als participants de la Santa Clara.

Després d'un temps de plet Llorenç Servera seguia reclamant el pagament. Però, Martín de Landívar demostrà que el capità Servera havia cobrat la seva part a través d'avançaments anteriors a l'activitat i de mecanismes indirectes, com era el pagament de deutes que tenia el capità envers terceres persones. La insistència de Servera responia, precisament, als deutes que tenia amb Gaspar Cassani, entre altres. Landívar decidí donar la porció corresponent al deute de la part del botí de Servera al capità Cassani. En el cas que no pogués pagar-se al comptat s'emprendrien les accions necessàries per a cobrar el valor de les mercaderies que encara no s'havien pogut vendre. D'aquesta manera, pagant Landívar directament el deute de Servera, les obligacions econòmiques respecte del capità Servera s'acabaven perquè havia cobrat quedant net de deutes.⁶⁸

El mateix any 1662, Landívar també rebé la denúncia de Joan Garau, l'altre armador de la Santa Clara i mestre forner. El motiu era el mateix que el de Servera, el cobrament del botí. Aquesta reclamació, però, es complicà arran de la mort del forner pocs mesos després d'iniciar-se el plet. A partir de llavors, Joana Garau Santandreu, la vídua de Joan Garau assumí la defensa en aquest i d'altres plets per a salvaguardar els interessos del seu marit.

Joana Garau no tarda en aparèixer en altres plets relacionats amb el seu marit finat. El primer va ser en l'execució de la sentència sobre l'acord que havien signat el forner i el capità Servera,⁶⁹ mesos abans de morir el primer. L'acord s'havia fet a través de l'àrbitri de Pere Andreu Campos, cònsol del mar, elegit per Servera i Sebastià Alcover, mercader, escollit per Garau. El fet que els dos àrbitres procedissin també del món del comerç permet veure que ambdós entenien els interessos que movien a un i a altre per a pactar com havien de dur a terme el repartiment del botí.

La sentència fallava a favor del capità i es condemnava a Joan Garau a pagar tres mil lliures. Amb la mort del forner, el deute passava als seus hereus, és a dir, la seva esposa i els seus dos fills. Com que no podia pagar, es va optar pel mètode de l'embargament d'alguns dels béns de la família Garau, la qual va estar a punt de perdre el forn familiar.⁷⁰ Joana, però, aconseguí allargar el procés mitjançant tot tipus d'estratègies; per exemple, no presentar-se el dia que corresponia o demanar més temps a l'Audiència.

67 AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 1, f. 48r-50v i 152r-155r.

68 AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 1, f. 26r-41r.

69 AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 1, f. 92r-98r.

70 AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 1, f. 98v-99v. Sabem que no va perdre el forn familiar perquè el seu fill major, Pere Antoni, se'n va fer càrrec, qui també va ser conseller del Gran i General Consell, com el seu pare.

Finalment, la viuda va aconseguir una resolució per a la causa en forma d'acord: el 27 de maig de 1665, Joana Garau i Llorenç Servera renunciaven a totes les causes i plets pendents entre ells en la Cúria de la Capitania General i en la Cúria de la Reial Audiència. Llorenç Servera renunciava a cobrar la resta del que Garau li devia perquè assumia que la participació d'ambdós en l'armament de la nau Santa Clara havia estat diferent, sent major la del capità. D'aquesta manera, s'havien de repartir les mercaderies venudes en relació amb la seva aportació en l'armament per a compensar la cosa bestreta.⁷¹

El plet a la Reial Audiència

Com s'ha pogut veure, Joana Garau no estava disposada a cedir el seu patrimoni ni a renunciar als seus interessos o, millor dit, als del seu difunt marit. Poc després de la mort del mestre forner, Joana Garau apareix a la documentació com a Joana Salvà. El motiu d'aquest canvi respon a unes segones núpcies. Aquest primer llinatge l'agafà del seu nou marit, Pere Salvà, escrivà i ciutadà militar de Ciutat. Mentre que el segon llinatge el conservà; si en un principi es presentava com a Joana Garau Santandreu i després com a Joana Salvà Santandreu, es pot deduir que el segon llinatge era el seu propi.⁷²

Aquesta és una característica pròpia d'aquest moment: les dones adoptaven com a primer llinatge el del seu marit. Aquest canvi pot respondre a diferents motius que no s'estudiaran en aquest article, però que seria ben interessant investigar, ja que aquesta tradició s'ha perdut en el context mallorquí. Així i tot, són moltes les societats –passades i actuals– en què l'adopció del llinatge del marit és la norma.

Mentre Joana Garau es tornava a casar i es disputava amb Servera els interessos sobre el botí de la Santa Clara, Martín de Landívar va emprendre les accions necessàries per a tornar les mercaderies que no s'havien venut a Mallorca i també els doblers de les que sí que s'havien venut. A la vegada, ideava la manera més senzilla per a pagar als armadors. Va decidir remetre les mercaderies en nom dels armadors i també va assumir els deutes dels implicats pagant-los de la part que els corresponia. D'aquesta manera, pagava als participants de l'empresa de manera indirecta, com ja havia fet amb el pagament a Llorenç Servera.⁷³

No obstant això, el gener de 1665 es presentà una denúncia conjunta de Joana Garau i Llorenç Servera en contra de Martín de Landívar perquè aquest pagués la part que els corresponia de les mercaderies venudes i les que encara restaven per vendre del botí capturat a les dues embarcacions angleses. La resposta del mercader Landívar es va dirigir únicament al capità Servera, argumentant que no tenia sentit tal denúncia perquè ja s'havia demostrat anteriorment que havia cobrat. Davant l'evidència el capità es retirà de la denúncia i acceptà que havia actuat sota la pressió de la viuda de Garau.

Amb la renúncia de Servera, Joana Garau quedava tota sola en la reclamació dels doblers. Per a legitimar la seva posició, Joana adjuntà el testament del seu marit finat i les actes de baptisme dels seus fills i hereus. Aquests documents havien de servir-li d'aval jurídic com

⁷¹ AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 2, f. 29v-31r. Apareix data del 2 de novembre de 1664 i ratificada el 27 de maig de 1665 davant del notari Miquel Balle.

⁷² Per a una més ràpida i fàcil identificació, en la resta de l'article se seguirà utilitzant el nom de Joana Garau, enlloc de Joana Salvà.

⁷³ AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 1, f. 44v-46v, 67r, 74v-75v, 85v-86r, 88v-90v.

a vídua i hereva. El testament del forner Joan Garau nomenava a la seva esposa hereva universal, així com també tutora dels fills i administradora de l'heretat.⁷⁴ De manera que les actuacions de Joana estaven completament cobertes a nivell jurídic.

Landívar va basar la seva defensa en l'acord signat amb els armadors de l'Esquadra de Mallorca, el Comte de Montenegro i l'Ardiaca Carreres. En aquest pacte havien participat tots els interessats i s'havien presentat els comptes del negoci corsari. S'havia decidit pagar certes quantitats a Landívar pel seu treball com a administrador i que fos l'encarregat de fer amb les mercaderies allò que considerés necessari per a obtenir el màxim benefici possible (algunes van ser venudes a Amsterdam, València o Màlaga).⁷⁵

Per a desautoritzar al mercader, Joana Garau negava la presència del seu difunt marit en aquesta reunió, arribant a constituir un argument central en el conjunt del litigi. Reconèixer que el seu espòs havia estat en aquesta reunió suposava que Joan Garau havia acceptat el paper de Landívar com a administrador i havia estat d'acord amb la tasca que havia desenvolupat el mercader, així com suposava que estava d'acord amb els comptes.

A més, es va fer jurar i preinterrogar a Martín de Landívar davant Juan Ximenes, tinent del nunci del Sant Ofici, en la cúria civil de la Inquisició. No queden clares, en la documentació, les circumstàncies que porten a Landívar davant el tribunal del Sant Ofici perquè el navarrès no va ser nomenat familiar del Sant Ofici fins tres anys després, el 1668. Es coneix aquesta declaració perquè Joana Garau cità a Joan Gibert, mercader, armador minoritari de la Santa Clara i familiar del Sant Ofici a acudir a aquesta cita.⁷⁶ D'alguna manera Landívar, al 1665, ja devia estar aforat a la jurisdicció inquisitorial, per la qual havia de passar qualsevol plet en primera instància si algun familiar o membre hi estava implicat.

En aquesta declaració, el mercader assegurà que havia pagat les quantitats corresponents a Joan Garau de manera indirecta: assumint els seus deutes, com havia fet amb l'altre armador de la nau Santa Clara, Llorenç Servera. La declaració es va veure completada amb la presentació del llibre de comptes de Martín de Landívar, on constava tot allò rebut pel mestre forner de la porció que li corresponia del botí, una vegada deduïdes les despeses derivades de l'administració de la nau.

Landívar es recolzava en l'acord esmentat anteriorment amb els armadors de l'Esquadra. Mentrestant, Joana seguia negant la presència del seu marit en la reunió on se signà l'acord. L'argument de l'absència de Joan Garau en aquest acord era una estratègia més de la viuda per a allargar el plet o, si més no, aconseguir posar en dubte la defensa del mercader.

Per a resoldre aquestes desavinences van ser cridats a declarar com a testimonis, a instància de Martín de Landívar, Joan Gibert, mercader de 58 anys; Guillem Planes, notari de 35 anys; Sebastià Mateu, carnisser (que no arribà a declarar), i Martí Perelló, mercader de 42 anys. Els tres testimonis que declararen coincidien en diversos dels assumptes que afectaven els interessos de Joana Garau. En primer lloc, s'havia acordat que es pagués certa quantitat a Martín de Landívar per les seves tasques com a administrador del botí. En segon lloc, s'havien acceptat els comptes que havia presentat el mercader en referència a

74 ARM, NOT, M-1537, f. 257r-258r.

75 AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 2, f. 6r-15v.

76 AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 2, f. 10v-12r.

les despeses que s'havien derivat de la seva administració i dels pagaments que s'havien fet a cada un dels participants de l'empresa corsària, inclosos els rebuts per Joan Garau.

I per fi s'aclaria el tema de la presència del forner en la reunió amb els armadors l'Esquadra, el Comte de Montenegro i l'Ardiaca Carreras. Joan Gibert, mercader, havia assistit a aquella reunió en representació dels armadors de la nau Santa Clara (inclòs Joan Garau), i havia estat l'encarregat d'acceptar en el seu nom els acords anteriors.⁷⁷ D'aquesta manera semblava confirmar-se que Joan Garau havia cobrat la seva part, malgrat que hagués estat de manera indirecta, ja que Landívar havia saldat els seus deutes. La pregunta a fer-nos és si la seva esposa sabia aquesta informació o ignorava aquestes transaccions.

Segons sembla, coneixia aquesta informació perquè a partir d'aquest moment comença a perdre força la seva insistència a l'hora de reclamar els doblers. A més, el plet va quedar aturat, o almanco no apareix nova documentació fins el novembre de 1667. Es tracta d'una cèdula emesa per Pere Salvà, el segon marit de Joana, en què reclamava el cobrament dels diners que suposadament faltaven de la part del botí i de les mercaderies que no s'havien venut. A partir d'aquí, va ser el nou marit de Joana qui reclamà els doblers i pertinences de Joan Garau. Aquesta maniobra responia al fet que la viuda havia firmat una escriptura davant del notari Miquel Balle per la que cedia la procura al seu marit, Pere, perquè pogués participar en qualsevol judici o litigi en nom seu.⁷⁸

Com s'intueix, Joana Garau ja havia cobrat, per la qual cosa a aquestes altures, ella ja podia sospitar que la condemna a Martín de Landívar mai no arribaria. A més, hem de tenir en compte que Joana, conscient del paper de la dona en la societat del moment, pogués pensar que seria més escoltada si era representada per un home, i el seu marit era la millor opció per ser ciutadà militar de Ciutat. Així, no resulta estranya l'estratègia de Joana Garau de posar al seu nou marit al capdavant de la seva defensa, en un punt on la derrota podia resultar més evident.⁷⁹

La Reial Audiència de Mallorca dictà sentència sobre el cas entre Martín de Landívar i Joana Garau l'11 de desembre de 1668, firmada per Nicolau Mora Mulet, oïdor d'aquesta institució.⁸⁰ Malgrat les proves presentades, la sentència beneficiava a Joana Garau. Fins llavors semblava que la victòria de Landívar sobre la viuda seria segura, no obstant això, el jutge va decidir sentenciar a favor de Joana. Aquí s'hauria d'entrar a valorar el vincle o proximitat entre la viuda i Nicolau Mora Mulet.⁸¹ Aquest jutge havia participat anteriorment

⁷⁷ AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 2, f. 16v-25v.

⁷⁸ AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 2, f. 36v-37r.

⁷⁹ PICAZO MUNTANER, A.: "La geografía de la exclusión. Descendientes de judeo-conversos, viudas, abandonadas y libertas en Mallorca en 1576", *Tiempos modernos*, 20, 2010, p. 4 i 13.

⁸⁰ ARM, AA, 392, f. 272v-274v. AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 2, f. 37r-42v.

⁸¹ Nicolau Mora Mulet va ser un jurista destacat durant la transició de la primera a la segona meitat del segle XVII, tal com documenta Antoni Planas. Va ser conseller en tres ocasions del Gran i General Consell (1643, 1651 i 1655), assessor del batlle a 1645, i elegit com a lloctinent d'advocat perpetu de la Universitat quatre anys després, càrrec al qual va haver de renunciar en fer-se eclesiàstic. El 1658 va ser nomenat oïdor de la Reial Audiència, per això el trobem en aquestes dates dictant la sentència en el plet entre Landívar i Garau. Posteriorment va succeir a Bartomeu d'Armella com a assessor de la Capitania General, va substituir al Regent de la cancelleria el 1673 i el 1678 era nomenat Degà de la Reial Audiència, càrrec que desenvoluparia fins a la seva mort, el 1687. PLANAS ROSSELLÓ, A.: "Los juristas mallorquines del siglo XVII", *MRAMEGH*, 11, 2001, p. 89-90.

en el plet entre Joana Garau i Llorenç Servera com a testimoni, declarant a favor de Joana. Aquest fet fa pensar que, o bé existí un tracte de favor, o bé les estratègies de la viuda per a desautoritzar al mercader van donar el seu fruit.

La sentència condemnava a Martín de Landívar a pagar als demandants inicials, Llorenç Servera i Joana Garau, les 16.929 peces de vuit i tres reals castellans i les mercaderies no venudes a Màlaga. Així, Joana com a hereva de Joan Garau s'encarregaria de cobrar la seva part. D'aquesta manera es posava fi, en la Reial Audiència de Mallorca, al plet entre Landívar i Garau.

L'apel·lació al Consell Suprem d'Aragó

A finals de desembre de 1668 Martín de Landívar demanà que es posés en marxa el procediment per a poder apel·lar davant del Consell Suprem d'Aragó.⁸² Aquesta petició va ser acceptada per aquesta institució després que Landívar aportés les despeses derivades del plet de la Reial Audiència i els documents necessaris per a iniciar el procés.⁸³ El 2 de desembre de 1669 el Consell Suprem d'Aragó rebé l'apel·lació de Martín de Landívar.

En apel·lar davant el Consell Suprem d'Aragó ambdues parts havien d'estar representades a la cort per un procurador cada un. Per una banda, Martín de Landívar va escollir Josep de Soriguera. Per altra banda, Joana Garau elegí primer a Jorge Llorente de Medrans, que va ser substituït per Bartomeu Garcies, prevere, mestre en sacra teologia i capellà d'honor del Consell Suprem d'Aragó.⁸⁴ Tal com documenta Miguel G. Garí, era habitual que la representació de mallorquins a la Cort fos responsabilitat de religiosos, també mallorquins, establerts a la capital, i el cas de Joana Garau i el seu procurador n'és un exemple.⁸⁵

Per a iniciar la seva apel·lació, Martín de Landívar va presentar els comptes de tot el que havia pagat i els de les mercaderies enviades a diferents llocs per a ser venudes. Per a demostrar l'enviament en nom dels armadors en diferents llocs va aportar cartes en francès i italià on es parlava del retorn a Mallorca de les mercaderies.⁸⁶ En els comptes es demostrava que Landívar havia optat per una forma indirecta per a satisfer el pagament de la part que corresponia als armadors. La majoria dels armadors de l'Esquadra de Mallorca devien doblers a Landívar, per aquest motiu va optar per enviar les mercaderies de la captura a diferents ports en nom d'aquests armadors per la quantitat que li devien.⁸⁷ Aquesta forma de pagament també demostrava que Landívar no havia incomplert el seu acord amb els armadors, ja que aquests havien cobrat encara que no fos d'una manera directa i/o física.⁸⁸

No hem d'oblidar que Martín de Landívar havia fet fortuna mitjançant el negoci del crèdit; havia fet préstecs a les principals famílies aristocràtiques i a altres membres de la societat

82 Les sentències de la Reial Audiència de Mallorca només podien ser apel·lades al Consell Suprem d'Aragó, ja que no hi havia cap altra institució superior de justícia en el Regne. JUAN VIDAL, J.: "La instauració de...", p. 75. PLANAS ROSSELLÓ, A.: *La Real Audiencia...*, p. 35.

83 AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 2, f. 42v-46v.

84 AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 1, f. 18r-18v.

85 GARÍ PELLICER, M.G.: "Pleitos del reino...", p. 87.

86 AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 1, f. 90v-91r.

87 AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 1, f. 67r-73v.

88 AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 1, f. 88r-91v.

mallorquina i extrapeninsular. Així, no resulta tan estrany comprovar que la majoria dels armadors li deguessin doblers. A més, el fet d'endeutar-se per a poder participar en una futura empresa corsària demostra que el corsarisme era una manera d'obtenir finançament.

L'elecció d'enviar les mercaderies en nom dels armadors, cobrar els doblers que li devien amb la seva part i saldar la resta de deutes que tenien els diferents participants de l'empresa demostra l'astúcia mercantil de Martín de Landívar. Les diferents estratègies que va utilitzar, particularment en aquest cas, expliquen el seu ràpid ascens econòmic i social, vinculant-se a les principals famílies mallorquines, tant de la noblesa com de la vessant comercial.

Landívar ràpidament es va inserir en aquesta petita elit mercantil formada per mercaders, nobles i ciutadans militars, malgrat provenir de fora. Va ser nomenat ciutadà militar el 1661 i familiar del Sant Ofici el 1668.⁸⁹ En l'àmbit personal va casar-se dues vegades: primer amb Elionor Vidal, filla d'un dels principals mercaders de l'illa (Jordi Vidal) i, en segon lloc, amb una rica hereva de la mà major amb importants possessions agrícoles, Francina Coll i Pujol de Castellitx. La ràpida mobilitat social relacionada amb el món mercantil es veu perfectament reflectida en la figura del navarrès.⁹⁰

Iniciar els procediments per a l'apel·lació davant el Consell Suprem d'Aragó el mateix mes que se signà la sentència de la Reial Audiència demostra la capacitat econòmica –pagant les despeses del plet– i jurídica –ràpidament trobà procurador a la Cort– del mercader. Per altra banda, acceptar la sentència de Nicolau Mora suposava que el seu estatus podia ser qüestionat per una viuda i, per evitar-ho, estava disposat a recórrer al màxim òrgan de justícia de la Corona d'Aragó.

La defensa de Martín de Landívar en l'apel·lació es va sustentar en els arguments anteriorment utilitzats en la Reial Audiència i en els fets demostrats que li donaven la raó: Joana Garau ja havia cobrat tot allò corresponent a la seva part com a hereva de Joan Garau, armador de la nau Santa Clara. El forner tenia deutes amb el mateix Landívar i altres, de manera que amb la venda de les mercaderies aquests deutes quedaven satisfets, tal com havia fet el mercader amb la resta d'armadors. El darrer argument de Landívar es va centrar en el fet que com a administrador elegit per acord les seves decisions no haurien de ser qüestionades, encara més havent-se donat l'acord amb el Comte de Montenegro. Davant aquestes evidències, Landívar sol·licitava que se l'eximis del pagament a Joana Garau i dels costos del plet.⁹¹

El fet de rescatar la figura de Ramon Despuig com a àrbitre en l'acord resulta interessant, ja no només perquè era un dels principals armadors de l'Esquadra de Mallorca, sinó pel propi prestigi i reputació que tenia per ser de la noblesa titulada de Mallorca. Per tant, era un aval social als arguments que donava el mercader.

Per a sustentar totes aquestes tesis, Landívar va presentar una llibreta dels seus comptes

⁸⁹ El 8 de febrer de 1661 Landívar ja era ciutadà militar, ja que a la documentació rep el tractament de Magnífic, terme associat a aquesta branca de la noblesa mallorquina, tal com explica MONTANER ALONSO, P. De; LESENNE, A.: "Nobleza, comercio y...", p. 234. ARM, NOT, F-829, f. 83v-85v.

⁹⁰ JUAN VIDAL, J.: "Navarros en Mallorca...", p. 257-258.

⁹¹ AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 1, f. 159r-162v.

que no havia tingut ocasió de presentar a la Reial Audiència de Mallorca. En els documents es quantificaven les despeses del plet de les preses i constava com el mercader havia pagat a Servera. A més, Joana Garau va arribar a reconèixer que havia cobrat certes quantitats, però es resistia a acceptar que ja havia obtingut la totalitat de la seva part del botí. L'aportació de proves i testimonis a favor de Landívar demostrava que els armadors de la nau Santa Clara havien cobrat el que havien estat reclamant durant anys. Per això, el procurador de Martín de Landívar, Josep de Soriguera, va sol·licitar que el Consell Suprem d'Aragó sentenciés a favor seu. A més, es demanava que es condemnés a Joana Garau a carregar amb les despeses del procés.⁹²

La sentència final de l'apel·lació va arribar el 8 d'octubre de 1672, i va ser emesa per Melchor de Navarra en el Consell Suprem d'Aragó. Martín de Landívar quedava absolt de la sentència publicada per la Reial Audiència de Mallorca en favor de Joana Garau. S'havia demostrat que el difunt forner havia cobrat la seva part com a armador de la Santa Clara de diferents maneres: en primer lloc, a través de l'acord amb el capità Llorenç Servera compensant la inversió inicial que havien fet com a armadors i, en segon lloc, a través del pagament dels deutes de Joan Garau per part del mateix Landívar, qui era un dels creditors. Joana Garau no podia seguir exigint el pagament d'aquesta part del botí perquè ja l'havia cobrada.

El que mai no sabem del cert és si Joana Garau tenia aquesta informació: si no la tenia, pot arribar a ser comprensible la seva insistència si tenim en compte la seva situació de viuda, encarregada del forn familiar i l'herència de Joan Garau i amb dos fills a càrrec seu. Si sabia que el seu difunt marit havia cobrat a través d'aquests mecanismes indirectes, el que demostra és la capacitat de Joana per cercar estratègies per a sobreviure i/o millorar la seva situació econòmica. Amb els seus arguments i l'allargament del plet va aconseguir tenir pendent d'ella als principals membres del comerç i del corsarisme mallorquí de la segona meitat del segle XVII durant deu anys.⁹³

Conclusions

L'estudi de l'empresa corsària en què participà la nau Santa Clara resulta interessant per diversos motius. El fet de començar amb la mateixa constitució de l'empresa ha permès veure els principals implicats en el negoci corsari a principis de la segona meitat del segle XVII, els quals continuen fins a la seva darrereria. El propi viatge deixa entreveure les circumstàncies polítiques i econòmiques que travessava la Monarquia Hispànica en aquell moment. Finalment la descomposició de la societat corsària, amb el repartiment del botí, posa de manifest la importància econòmica del corsarisme, on la participació d'una viuda va arribar a portar a un dels mercaders més reconeguts del Regne a altes instàncies judicials.

En primer lloc, el vessant inicial del corsarisme és la política, ja que és la que el justifica. El cas presentat mostra que no només s'usava per part de la Corona com a mecanisme d'atac a l'enemic mediterrani (francès, turc i berber, sobretot), sinó que en ple auge de les potències atlàntiques i en la pugna pel domini comercial i territorial d'Amèrica, la Mediterrània

⁹² AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 1, f. 178r-185r.

⁹³ AHN, Consejos, L. 36.979, exp. 12, plec 1, f. 186r-193r.

també s'erigí en escenari d'un conflicte que podria semblar llunyà. La Monarquia Hispànica, immersa en dificultats, no podia deixar escapar cap oportunitat per a debilitar l'enemic, en aquest cas capturant dues naus d'Anglaterra, fos quin fos el lloc on s'hagués de dur a terme l'operació.

En segon lloc, resulta evident la importància del corsarisme en l'àmbit econòmic. Malgrat que les liquidacions de les societats corsàries no han rebut la mateixa atenció que les pròpies operacions, aquesta investigació ha permès comprovar que la futura empresa corsària era una via d'obtenir finançament, fins al punt que molts armadors s'endeutaven per a poder participar-hi. Aquest és el cas dels armadors de les naus del cas presentat. Per altra banda, s'evidencia que aquestes liquidacions no sempre es duïen a terme de manera pacífica, ja que el litigi s'allargà fins a deu anys.

Per tant, el corsarisme era una qüestió de pes en la segona meitat del segle XVII a Mallorca, com molts autors ja han afirmat. S'ha de recalcar que com a activitat econòmica deixava grans beneficis. Per això, la diversitat social implicada és altament demostrable i produeix un fenomen que podríem anomenar d'hibridització estamental: nobles comerciants, mercaders ennoblits i menestrals dedicats a activitats mercantils. D'aquestes tres tipologies se n'han presentat exemples en aquest estudi: el Comte de Montenegro, Martín de Landívar i Joan Garau, respectivament.

La majoria d'aquests personatges diversificaven els seus ingressos participant en diferents operacions, majoritàriament relacionades amb la mar, com s'ha vist en l'explicació de les breus biografies de les figures implicades en el cas. Hem de tenir present que la Mediterrània era considerada com una extensió més del territori de l'illa, per consegüent era completament natural la recerca de la supervivència i/o l'enriquiment en el mar. El corsarisme es plantejava com l'opció més rentable per aconseguir aquests fins, d'aquí que el mateix virrei també participés en algunes campanyes.

Fins a l'hora de repartir el botí l'empresa corsària de l'Esquadra de Mallorca amb la Santa Clara no divergeix en massa aspectes de la resta d'expedicions que podia haver fet o faria en el futur. L'element diferenciador de la resta és la posterior liquidació de la societat corsària arran del repartiment del botí. Dos anys després de la captura de dues naus angleses començà a la Reial Audiència el plet dels armadors de la nau Santa Clara en contra de Martín de Landívar. La característica més destacable és el protagonisme de la viuda de Joan Garau.

La insistència de Joana Garau en el cobrament de la part del botí que pertocava al seu difunt marit va fer que el plet s'allargués deu anys i arribés a implicar institucions com la cúria civil del Sant Ofici i el Consell Suprem d'Aragó. De fet, va aconseguir una sentència favorable a la Reial Audiència, cosa que permet veure la capacitat jurídica i econòmica que tenia la viuda, mostrant-se capaç de manejar la seva defensa sense cap classe de problema. Així com als plets sobre herències és habitual trobar el protagonisme de les viudes, en assumptes de corsarisme i comerç no és comú. En conseqüència, resulta un cas únic que ens demostra la capacitat d'algunes dones del segle XVII per fer front a la justícia i a alguns dels homes més poderosos del moment.

Joana Garau mostrà un tarannà persistent en els diferents processos judicials pels quals passà. S'aprofità de diferents estratègies per afavorir els seus interessos: retard en

l'aportació de documents, no presentar-se, demanar ajornaments i desautorització de la part contrària. Per aquestes actuacions va ser qualificada d'actuar amb "mala fe" pel mateix Landívar, que va haver de presentar l'apel·lació al Consell Suprem d'Aragó per la sentència de la Reial Audiència, signada per Nicolau Mora, qui havia declarat a favor de Joana en un altre plet.

Per tant, queda clar que Joana Garau es va servir de totes les estratègies possibles per a millorar la seva situació econòmica, la qual en cap moment s'esmenta que fos precària ni que sofrís desemparament pel seu estatus de viuda. Així i tot, se sap que va mantenir el forn familiar fins que el seu fill Pere Antoni va poder assumir el capdavant.

Joana Garau ràpidament contragué segones núpcies amb un membre d'un estament social superior al seu. Ella provenia d'una família de menestrals (tenia un germà sastre i un altre prevere, a més del seu primer marit que era forner),⁹⁴ per la qual cosa va seguir l'esquema tradicional de cercar un matrimoni que millorés la seva situació a escala social.⁹⁵ Es casà amb Pere Salvà, escrivà i ciutadà militar de Ciutat, qui va arribar a participar en el plet defensant els interessos del primer marit de Joana.

Les segones núpcies poden ser interpretades com una estratègia més per a mantenir un cert estatus social i econòmic, que pot entroncar-se amb la resta d'estratagemes que utilitzà la viuda per a poder cobrar els doblers del seu primer marit en el plet contra Landívar pel botí de la nau Santa Clara. Així mateix, coneixem diferents actuacions comercials de Joana durant i després del plet.⁹⁶ Per tant, es pot deduir que va ser una persona activa a nivell econòmic i social, constituint un model femení diferent del que ve a la ment quan pensem amb una dona del segle XVII.

Per acabar, es constata com un estudi de cas que parteix de la constitució d'una societat corsària en un moment clau per a aquesta activitat en el Regne de Mallorca i acaba amb la liquidació d'aquesta d'una manera poc usual, permet veure la importància de l'activitat corsària a diferents nivells. En primer lloc, en el seu vessant polític; en segon lloc, en l'econòmic, i finalment, es constata fins a quin punt té implicacions institucionals (Inquisició i Consell Suprem d'Aragó) i socials: una viuda aconsegueix tenir pendent dels seus moviments als homes més reconeguts i rics del Regne.

94 ARM, NOT, M-1537, f. 257r-258r.

95 ORTEGA LÓPEZ, M.: "El período barroco (1565-1700)", a GARRIDO GONZÁLEZ, E.: *Historia de las mujeres en España*, Madrid, 1997, p. 269-270.

96 Just quedar viuda, va comprar unes cases devora el forn familiar, al carrer de la Flassaderia. Anys més tard, poc després de la finalització del plet i l'apel·lació, va vendre un esclau, quan el seu marit era absent, per 100 peces de vuit (113 lliures mallorquines). ARM, ECR 555, f. 152v, ECR 559, f. 462 i NOT, P-993, f. 261v.

